

Анотація

Андрієнко Валерія. Взаємозалежність влади і сексуальності в романі «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко

У статті аналізується взаємозв'язок соціального концепту сексуальності й влади, через призму якої репрезентуються різні суспільні конструкти, зокрема, нормалізація, табування та стигматизація жіночої тілесності на прикладі роману «Польові дослідження з українського сексу» Оксани Забужко.

Ключові слова: сучасна українська література, сексуальність, тілесність, дискурс влади, постколоніалізм, фемінізм, колоніальна травма.

Summary

Andriienko Valeriia. The interdependence of power and sexuality in the novel «Fieldwork in Ukrainian Sex» by Oksana Zabuzhko

The article deals with the correlation between the social concept of sexuality and power whereas power represents different types of social constructs, in particular, normalization, the principle of taboo and stigmatization of female body. The above-mentioned concepts are examined in the novel «Fieldwork in Ukrainian Sex» by Oksana Zabuzhko.

Key words: modern Ukrainian literature, sexuality, body, power discourse, postcolonialism, feminism, colonial trauma.

DOI 10.31909/26637103.2022-(9)-3

УДК 821.161.2: 82-1

Тетяна БИКОВА
(м. Київ)

**ХУДОЖНЄ ВИДОБРАЖЕННЯ СВІТУ ЛЮДИНИ В ЧАСИ КАТАСТРОФИ У
ТВОРАХ МИКОЛИ МАТІЄВА-МЕЛЬНИКА І
КАТРИ ГРИНЕВИЧЕВОЇ**

Художня література завжди була і є своєрідним маркером подій, які відбуваються у житті. За допомогою художнього слова письменники актуалізують проблеми, варті уваги як пересічного читача, так і знавця літературних канонів. Особливого значення набувають твори, які є безпосереднім відгуком на події, що змінили помірний плін буття людини, перетворили її життя на спосіб виживання як у фізичному, так і в моральному сенсі, змусили людину жити у стані катастрофи. Такі твори стають близькими для нас, сучасників загарбницької війни, яку розв'язала проти нашої країни сусідня росія. Адже у них – не тільки осмислення трагічності буття людини, її приреченості у стані катастрофи, а й варіанти виходу з такого стану, віра в перемогу і можливість повернення до нормального життя.

Мета статті: охарактеризувати особливості зображення світу людини у часи катастрофи на прикладі прозової творчості західноукраїнських письменників початку ХХ століття Миколи Матієва та Катрі Гриневицевої.

Початок ХХ століття, як і наші часи, ознаменований Першою світовою війною. Це одна із найстрашніших сторінок в історії України, коли вона, розірвана між двома воюючими державами, змушена жертвувати мешканцями, які опинилися по різні сторони. Чимало художніх творів в українській літературі присвячено зображенню трагізму буття українців, які за активних військових дій на їхній землі змушені були евакуюватися в інші країни, не за своєї волі перетворюватися на вигнанців, ставати людьми другого сорту, потерпати від тих страшних умов, у яких вони опинилися в інших країнах. Особливостям їх буття, переживанню у часи катастрофи присвячені твори таких письменників початку ХХ

століття, як Катря Гриневичева, Леся Верховинка, Микола Матіїв-Мельник, Марійка Підгірянкa та ін.

Численні біблійні образи й символи, виведені на сторінках творів зі збірки «Непоборні» К. Гриневичевої, «Мати-страдниця» Марійки Підгірянки, «Вигнанці» Лесі Верховинки створюють прямі асоціації поневірян українського народу з епопеєю мандрів Єгиптом вигнаного єврейського народу разом із Моїсеєм і поверненням до рідної землі.

В асоціативних зв'язках виринає образ народу, якого було насильницьки вигнано з райської землі, котрий «ні на макове зеренце не винуватий!». Його страдницький шлях на чолі з «чорними янголами», представниками пекла – мадярами, «шандарями» з буками в руках, які гнали українців, як «худобу під свист гранатів» (М. Матіїв-Мельник). Окремою сторінкою страдницької епопеї життя є перебування у таборах, ніби списаних із картин Дантового пекла з кількома колами народних мук. Сюрреалістичні картини національного буття Гуцульщини на вигнанні сповнені смерті, страждань, поневірян селян, водночас містять і численні свідчення непоборності духу українського народу, який і у тяжких умовах життя, відірваний від свого коріння спроможний перенести всі страждання, вірить і має надію на повернення до власного раю.

Характеристика моменту «вигнання з раю» й дороги до «пекла» включена в оповідальну структуру творів «Крізь дим та згар» М. Матіїва-Мельника, «Вигнанці» Лесі Верховинки та декількох новел К. Гриневичевої із циклу «Непоборні» суттєво корелює текстуальне сприйняття світу людини у часи катастрофи.

Усі болі, трагедію розлуки й тяжкі умови існування під час вимушеної «під багнетами» подорожі Карпатами М. Матіїв-Мельник зображає у повісті «Крізь дим та згар» іншими художніми засобами. Композиційно цей текст становить лише частину твору, розвиток дії, виконуючи при цьому суто інформативну функцію, зайвий раз наголошуючи на психологічній складовій твору. У свідомості людини, яка пережила стресову ситуацію чітко закарбовуються певні елементи-картини її буття, подібно до кадрів фотографії, які в загальному вигляді також відтворюють найважливіші життєві моменти. Текст твору М. Матіїва-Мельника, в якому відображено процес вигнання гуцулів, за своєю структурою нагадує фотографічний слайдів показ, а численні розділові знаки посилюють ефект відображення психіки людини на грані зриву. Вся оповідь вкладається у численні короткі речення-вигуки, які повноцінно відтворюють вищезазначені картини: «І був той марш – довгий і тяжкий, як дорога через мертве море... Лишали білі хатки, гинли від голоду й костурів вояцьких... Засклеплені вагони... то студінь... то спека... діти в гарячці – води!.. Чуєте: води нема! Гора сунеться... а колеса гупають по рейках – у світ! Води... води... води!!! Содома!!!» [3, с. 345]. Людська свідомість не в змозі утримати великий масив інформації, тим більше, витримати численні страждання та об'єктивно оцінювати події, які відбуваються навколо. Засобами поезики експресіонізму М. Матіїв-Мельник якнайповніше відтворив перебіг внутрішнього буття гуцула-вигнанця.

Хресне сходження українців на Голгофу у збірці К. Гриневичевої «Непоборні» показане крізь призму свідомості простої жінки-селянки, яка ділиться власним болем і стражданнями, що відтворюють страждання цілого вигнаного народу. Жінки-селянки Марія («Дорога») і Параска («Параска Гоголь») розповідями створюють вражаючу картину страждань і болю рідних та односельців. Детальний опис подорожі очима її учасників сприяє розумінню її символічного значення як хресного шляху багатостраждального народу на Голгофу, якому долею було визначено бути розіп'ятим на символічному хресті життя, відірваним від власної землі, витерпіти всі Христові муки і страждання, щоб на третій день воскреснути в ім'я зародження нового життя на змученій війною рідній землі.

Важливу роль у розумінні психологічного стану людини в часи катастрофи у творах К. Гриневичевої відіграють сюрреалістичні картини національного буття вигнаного краю за рахунок показу численних описів умов, у яких проживали вигнані українці, безпосередньо будівель, навколишнього світу. Характеризуючи важкі умови проживання, письменниця нерідко вдається до оніричного відображення дійсності, де атмосфера життя

нагадує швидше напівморок, напівсон, з якого ніяк не можуть прокинутися люди: «Хитаюся, мов із просоння, й наслухую. Чи не гарфи се сіонські – плачуть ніччю на вербах чужини?» [2, с. 91]. Маємо тут відтворені відчуття оповідачки, яка знаходиться поряд із вигнаними селянами, а троп «гарфи сіонські», символ «пекельних» птахів, які своїми співами приваблюють подорожніх, а потім забирають їх до пекла, несуть смерть, поглиблює жахливе враження від перебування у цьому штучно створеному «пеклі».

Сприйняття жахів навколишнього світу посилене автором за рахунок символічного опису річки, яка обмежує візуально свободу вигнанців. Річка, яка протікає під стінами австрійського міста, нагадує води Стікса навколо підземного царства, а ворота у місто з подання автора сприймаються як ворота у пекло, поетично відтворене у «Божественній комедії» Данте Аліг'єрі. Цей опис суттєво доповнюють враження вигнанців, від місця, де вони знаходяться: «Вода така прудка на сім Вольфсбергу, що не мож ся дивити. Люто глибока. Все через другий день когось витягають – жінок найбільше, з дітьми на руках. Бо то не одно таку нудь має, що за добро просить собі смерті...» [2, с. 95]. Цей текст – підслухана наратором розмова двох старих мешканців табору виразно унаочнює описові враження наратора згадкою про численні смерті, які несе австрійська річка.

Традиційно вхід до австрійського «пекла» охороняють його представники: «Червона брама, стилізована під вітальну аркаду, з крилатими прибудівлями обіч, була отворена. Три чорномазі, з зеленими викладами на конвірах, провірники перепусток сторожили тут зі спокійним завзяттям ранньої смерті» [2, с. 102]. Опис зовнішнього вигляду охоронців у таборі суголосний із внутрішнім світом – пустим і байдужим до новомучеників-українців. Усі образи представників австрійського «пекла» на думку письменниці не мають людського обличчя, адже ними керують зовсім інші почуття. Серед них не останнє місце посідає яскраво виражена байдужість до долі переселенців.

Нестерпні умови проживання показані в алегоричній формі в оповіданні «Паска красна». Воно становить собою картину традиційного релігійного свята українців. Однак там, де зберігається зовнішня атрибутика, цілком втраченою виявляється її внутрішня духовна сутність. Подібний спосіб зображення дійсності присутній у творах «У кігтях туги» (дія розгортається під Святвечір), «Окропиши мя іссопом» («святкування» Різдва), «Весілля Карапульки» (родинний обряд весілля), «Розп'яття» (обряд поховання) та ін. У вищезгаданих творах письменниця відтворює «обернене» світобуття вигнаного народу, який не може усвідомити причин такого морального катування.

Місце, де живуть вигнанці, барак сприймається в оповіданні «Паска красна» як потойбічна істота, яка проковтнула свою жертву і насолоджується від її мук перебування в її череві. Найвеличніше релігійне свято, якого дотримуються мешканці бараку – Пасха, зображене в оповіданні як «тінь» того життя, яке залишилося далеко за горами. Невипадково опис ірреального святкування Пасхи у бараці починається з картини, де Святі ангели не в змозі зайти до людей, спостерігають за тим, що відбувається усередині бараку. Мешканці бараку, які прийшли святкувати, лише здалеку нагадують людей і візуально відповідають настрою, який панує під час цього «свята». Серед них особливо запам'ятовується образ юнака з пустим рукавом, устромленим у кишеньку, баба Солов'їха, яка замість білої паски хоче, щоб «на її чорну чвертку хліба упала конче небесна роса з панотцевого кропила» [2, с. 100].

Історія заробітків виселенців показана в унісон великодньому святкуванню як чергове свідчення «праведного життя» всевладних апостолів пекла, які керують життями й долями вигнанців. Про відсутність моральних якостей «керівників» такого пекла може свідчити чергова жахлива історія про молоду дівчину-вигнанку, яка несла додому зароблені кілька картоплин і була збезчещена мадярами, котрі скористалися її тимчасовою втратою свідомості, а за мовчанку вони «обдарували її тою ж самою картопелькою та пустили з рук пом'яту, страшну, розкричану беззвучним криком...» [2, с. 103]. Оксиморон «розкричана беззвучним криком», ґрунтуючись на принципі смислової несумісності між прикметником, дієприкметником та іменником, передає не тільки внутрішній емоційний стан жінки, а

насамперед підкреслює безсилість усіх вигнанців перед тими особами, які із захисників для народу перетворилися на їх жорстоких катів.

Письменниця, уводячи в контекст святкування Великодня черговий випадок знущань над волею українців, прагне підкреслити неможливість словами передати всі муки, які виніс рідний їй народ на своїх плечах. У невимовній молитві до Бога вигнанці шукають порятунку від власного божевілля: «Жалібним мовчанням і розпукою очей вони оповідали Спасителеві в строгій хвалі візантійського малюнку про криваві сліди на розпеченім від сонця камінні Карпат, про мадярські конвої, ріки, переброджувані умираючими... Жалувалися на той цвинтар у Гмінді, звідки пливе кров десяти тисяч побитих невинних на батьківські ниви» [2, с. 104]. Так багаторазово вжитий письменницею оксиморон у поданому тексті розвивається поступово у сюжет і стає основним стилетвірним чинником авторського письма.

Надія, відроджена у серці українців, на яку наштовхнуло традиційне релігійне свято – Великдень. Молитва до Бога зароджує у свідомості народу віру в перемогу над злом. У мареві сновидінь виникає образ рідного краю, до якого так прагне душа українця. Звернення до біблійних мотивів, використання наскрізних алюзій сприяє унаочненню глибоко захованих у розбитій українській душі бажань поєднатися з рідною землею. У такий спосіб письменниця втілює «ідею вічного повернення» до власного коріння – незалежно від часу і місця перебування вигнанців.

Жахливу картину мук вигнанців зображено письменницею шляхом створення сюрреалістичного образу «Чистилища» в оповіданні «Окропиши мя іссопом». Дія твору символічно відбувається у день Різдва, коли поселенці збираються йти до табірної церкви. Всі події, які розгортаються у цьому табірному «пеклі», сприймаються як антитеза до колишнього вільного життя мешканців Карпатського краю. Замість церкви вигнанців мають вести до табірної «купелі», так званого «чистилища», щоб вони мали змогу зробити гігієну. В цей ірреальний світ письменниця вводить читача поступово, віддаляючи у часі безпосередньо момент купання. Мешканці бараків живуть споминами про колишнє життя, а всі муки, які вони терплять у цьому сюрреалістичному табірному світі, виправдовують саме вигнанням, залишенням рідної землі без господаря. Звідси й майстерно відтворений мотив розплетених і обрізаних кіс, побудований на антитезі. Розвиток цього мотиву стає ще одним німим свідченням знущань над українками. Своєрідне «пекельне» хрещення вони мають проходити періодично, при цьому зазнаючи цілковитого приниження від персоналу табору. Невипадково, відтворюючи образ «Чистилища» пекла, письменниця його оживлює шляхом показу роботи «пекельної» машини, яка спалює весь одяг вигнанців, перед тим, як вони зайдуть до приміщення «купелі». Символічно, що така «пекельна» машина візуально нагадує потойбічного звіра, котрий у несамовитій люті, зголоднілий, чекає на свою жертву:

Чергове приниження особистої гідності підкреслюється шляхом показу роздягання жінок перед купіллям. Через призму народного сприйняття розкривається символічне значення одягу для людини: «Християнин, як народиться, то якесь лице має, а тут гей безроги! Дома Ністер, кожне приємно заховується, а тут мами, діти, баби, всі голі, а голі, чисті від рубця до рубця, гей ті хлопи, що стають до бранки» [2, с. 152]. У цьому виражена вся внутрішня сутність карпатського народу, одяг сприймається як ще одне тіло – з одного боку, соціальне, а з іншого, як вираз національного «я» героїв. Людина без одягу в розумінні селянина – це коліщатко державницької системи, яке не має власної індивідуальності, вирване від рідного коріння в ім'я суспільної потреби.

Читач проходить всі «кола пекла» разом із героями оповідання – він немов співіснує разом із автором поряд зі всіма жінками, відчуває на собі всі їхні муки, бачить смерті малих дітей і слабких жінок від задухи, у невимовній молитві до Бога шукає порятунку від умов пекельного «чистилища».

Водночас, символічний дискурс збірки «Непоборні» не визначається змалюванням суто трагічних образів, змалюваних у темних тонах. Символіка назви збірки першопочатково вказує на наявність оптимістичної авторської концепції щодо майбутнього

узагальненого образу рідного народу, який витерпів всі страждання, якого було вигнано із власного раю, проведено хресною дорогою до пекла, «нового» сюрреалістичного раю і повернуто назад до рідної землі, й насамкінець возз'єднано із власним генетичним корінням.

Саме тому попередню назву збірки «Книга про Розп'ятого» К. Гриневичева й замінює на іншу – ту, яка відповідає духу епохи й утілює віру письменниці в майбутнє свого народу: «Не містицизму нам потрібно, не плачу над Вавилонськими водами. Нам потрібно українців сильних, непоборних» [1, с. 44]. Голоси оптимізму, які у перших оповіданнях прочитуються у висловлюваннях і думках окремих персонажів, насамкінець створюють повноцінне мажорне звучання та оду життю на рідній землі, зокрема, й Гуцульському краю. Така пісня повернення, возз'єднання народу із землею звучить окремими акордами в оповіданнях «На весняній сопілці», «Кварантанта молитесь», «Під чужим небом», посилюється і набуває рис самостійного звучання у творах «Параска Гоголь», «Пісня жорен», «Lux in tenebris», «З книг вигнаного народу».

«Ідеєю повернення» до власного раю сповнене оповідання «На новосіллі» К. Гриневичевої. Часопросторовим суміщенням, включенням у текстуальну оповідь двох часових проєкцій письменниця створює ефект реального здійснення бажання українського селянина-вигнанця відшукати «втрачений» рай на власній землі. Герой оповідання гуцул Іван Соколюк знаходить такий власний рай у відновленні життя. Цей персонаж втілює надію і узагальнює такого представника Карпатського краю, який роботою, відданістю рідній землі символізує початок і зародження нового життя. Опис навколишньої природи, зображеної наратором, суголосний внутрішнім почуттям героя. Межа між двома борознами землі, обробленої та підготовленої до сівби, і землі, яку не встиг ще обробити гуцул – стає символом війни, яка поділила життя героя навпіл: по один бік смерть дружини і дітей на вигнанні, а другий символізує початок нового життя, нової надії. Отже, не сумуючого героя прагне зобразити письменниця в оповіданні, а оптимістичного й сповненого життя. Твір становить собою кульмінацію ідеї вічного повернення до власного коріння. Земля, природа, людина, маржина – все возз'єднане разом на першій сходинці нового життя, співає гімн любові до рідного краю. Складові голоси рідного краю відтворюють картину гармонії, оптимізму та спокою, символізують вічність життя. Це український Ной, який знайшов райську землю, відродив із Божою допомогою на ній «нове» життя, створив ельдорадо власного світу. Символічним змістом наповнена картина повернення із роботи на землі другої дружини Івана Соколюка із новонародженою дитиною, що є свідченням Божого благословення на продовження роду. Весь спектр внутрішнього чуття героя, його неймовірну радість письменниця відтворює за допомогою опису рухів, інших зовнішніх показників: «Тоді ж у дурмані несподіванки він пригорнув до своїх грудей тепле довірливе жінчине лице, готов сміятися теж, але тільки заплакав одними судорогами уст, як чоловік сильний... Ймив хлопця у порепані руки чорнороба, підніс проти золотої ватри, що на небі, і п'янів суто чаром новосілля: “До нас за стіл, гей, новісінський талане!”» [2, с. 193]. Обряд показування новонародженої дитини сонцю є свідченням дохристиянських звичаїв не тільки українців, а й інших народів. Поєднання цього звичаю із традиційним закликанням до небесної стихії прийти «за стіл» звучить як оптимістичний підсумок усіх тих страждань, які виніс український народ в ім'я нового життя на оновленій землі.

Враховуючи контекстуальну складову збірки «Непоборні», можна стверджувати про її символічний зв'язок із «Божественною комедією» А. Данте. Подібно до Данте, який у частинах «Пекло», «Чистилище», «Рай» описує свою мандрівку до Бога, письменниця подає історію повернення українського народу до власного «раю» – рідної землі. Образ Беатріче, супутниці Данте по пеклу, яка уособлює милість Божу, втілений письменницею в образах жінок-українок – Марії, Параски Гоголь, сестер Аннички і Катерини та ін., які не втратили надії, залишилися непоборні духом, вимолили всепрощення від Бога для рідного народу й повернулися до рідної землі в ім'я нового майбутнього. Таким чином, образ вигнанця, виведений на сторінках збірки «Непоборні» К. Гриневичевою, стає символом краю, який

пройшов крізь пекельні муки вигнання власного народу і заслужив Боже благословення на відродження.

Отже, українські письменники початку ХХ століття, зображуючи на сторінках творів героїв у часи катастрофи, дають можливість їм повернутися до рідної землі, відтак отримати шанс на нове щасливе майбутнє. У подібній тенденції прочитується оптимістичний погляд на нові повоєнні перспективи життя вигнаних українців початку ХХ століття, який можливий лише за умови їх повернення на рідну землю, до власного раю. Багато паралелей можна провести із сучасними подіями, коли українці змушені втікати від війни до інших країн, шукаючи там порятунку. Читаючи твори, написані про трагічні події початку ХХ століття, варто й у них шукати відповіді на болючі питання драматичного сьогодення.

Список використаної літератури:

1. Гриневич Я. Катря Гриневичева : Біографічний нарис. Торонто, 1968. 144 с.
2. Гриневичева Катря. Непоборні : повість, оповідання, новели / упоряд., автор вступ. сл. і приміт. Ф. Погребенник. Львів : Каменяр, 2004. 359 с.
3. Матіїв-Мельник М. Твори. Львів : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1995. 643 с.

Анотація

Бикова Тетяна. Художнє відображення світу людини в часи катастрофи у творах Миколи Матієва-Мельника і Катрі Гриневичевої

У статті проаналізовано прозові твори двох західноукраїнських письменників М. Матієва-Мельника і К. Гриневичевої з позиції філософсько-літературознавчої характеристики світу людини у часи катастрофи. Досліджувалися твори, у яких автори порушували проблему біженців та вимушених переселенців, яка є актуальною і для ХХІ ст. у часи російської агресії щодо України. Зроблено висновок про актуальність творів, художні особливості, охарактеризовано індивідуальний стиль двох авторів. Узагальнено, що у творах простежується тенденція зображення оптимістичного погляду на нові повоєнні перспективи життя вигнаних українців початку ХХ століття у разі повернення на рідну землю.

Ключові слова: проза, світ людини, катастрофа, індивідуальний стиль, поетика.

Summary

Bykova Tetiana. Artistic representation of the world of man in times of catastrophe in the works of Mykola Matiyev-Melnyk and Katra Hrynevychycheva

The article analyzes the prose works of two Western Ukrainian writers, M. Matiyev-Melnyk and K. Hrynevychycheva, from the standpoint of the philosophical and literary characteristics of the human world in times of catastrophe. The works were studied, in which the authors raised the problem of refugees and forced migrants, which is also relevant for the XXI century during the Russian aggression against Ukraine. A conclusion is made about the relevance of the works, artistic features, and the individual style of the two authors is characterized. In general, the works show a tendency to depict an optimistic view of the new post-war life prospects of the exiled Ukrainians of the beginning of the 20th century in the event of their return to their native land.

Key words: prose, human world, catastrophe, individual style, poetics.